

Сімдесят років прожив Свирид Хорошун і ні разу в житті не стояв на базарі в ряду, щоб уторгувать свіжу копійку. Купувати доводилося: у неп — коня, у війну — сіль, сірники та саморобне мило, по війні пуд жита якось купив грядку засіяти. А торгувати не торгував, хоч і було чим: картопля родила добра і багато, цибуля, часник, огірки, яблука в садку, груші, сливи сині угорські, вишні... І все дорідне, доброго заводу ще й з молодого дерева, бо Хорошун двічі за життя садок вважай заново пересадив. Тож і родило, як напоказ. Сушилося на узвар, засипалося цукром у бутлях, щоб потім вигратись у найкраще питво — наливку. А більше роздавалося. Не всім, щоправда, а тим, кого знав Свирид за людей путніх — не хитрих, не підлабузливих, роботящих, яким був і сам: у роботі — віл, у пораді — мудрець, у компанії — співака та веселун.

За п'ятдесят своїх косарських літ нікому не поступився Свирид Хорошун першою ручкою, хоч були мужики й сильніші за нього, та, бач, не мали тої хватки в косарстві, яку мав Свирид. Стався, щоправда, раз, іще до війни, такий випадок, коли не першим вийшов Хорошун у косарській вервечці, а другим — за покійним Василем Карим. І то не тому, що Василь косив краще від Свирида. Просто голова підмовив його поставити рекорд на косовиці. Карий, будши не з хизунів, відмовлявся, сяк і так відкараскувався, бо знав, що не перекосить Свирида, хоч і дебелиший за нього і молодший на цілих десять років. Проте голова наполіг, то довелося взятися за гуж. У селі й досі ще пам'ятають, як це все сталося, і переказують молодшим,

навіть дітворі, щоб училися бути розважливими та не ганялися за вітром, бо його ж не доженеш. Якщо, приміром, брався хтось за непосильне, його застерігали: "Гляди, щоб не було, як із Карим,— надувся, а тоді штани прав". Це культурніші. А більшість навпростець казало: "Гляди, щоб не ввахлався, як Василь Карий на рекорд!"

А було ось як. До обіду Василь махав косою таки добре, випередив косарів на цілу ручку, хоч і сходив потом, а після обіду чи то з'їв щось не те чоловік, чи перехвилювався, ну штани таки прав у річці, це всі бачили, і

додому пішки не здужав дійти — підводою забрали. Свирид, що косив другим, кілька разів пускав косу при Василевих п'ятах і казав мирно: "Може, Василю, годі?" Не на кпини брав, а просто так казав, жаліючи хлопця. Другого дня знову косили, і Свирид, як завжди, йшов першим, бо Василь зліг. Так і не поступився Свирид першою ручкою нікому — ні на сороковому році життя, ні на п'ятдесятому. А там пішли комбайни, сіножатки, й косарі вийшли з моди.

Ще був Свирид найкращим барабанщиком біля машини, і коли він, а не хтось із підмінних кидав снопи в барабан, машиніст спав собі під паровиком у соломі — не боявся, що барабанщик укине цілий сніп і з маховика спаде пас чи ще щось таке трапиться од невправності подавальщика. Машина гула рівно, як вулик із бджолами.

Можна було б налічити чимало робіт, у яких Свирид Хорошун правив за першу руку, та надто вже багато їх перероблено старим за його вік.

На пенсію вийшов Свирид у шістдесят, з медаллю за добру роботу та приймачем "Рекорд", який подарувало йому правління колгоспу.

Тепер час спливав, за домашніми клопатами, посиденьками в однолітків та куривом. Жінки не мав ніколи, бо у війну з німцями, ще кайзерівськими, пошкодив йому осколок ту частину тіла, яку Свирид звав "апаратом". На старості, звісно, можна було б узяти котрусь бабу до пари, щоб хоч прала та їсти варила, і охочі траплялися — самі приходили свататися, але Свирид уже так звик жити бовкуном, що навіть у переговори з ними не йшов. Не хочу — і квіт.

На старість зробився Хорошун скупий далі нікуди: струхла дошка в паркані — нової не вставить, хоч дощок має досить, навіть дубових; загубила якась машина оберемок бамбука напроти його двору — куди той бамбук везли і навіщо, хтозна — перший вискочив на шлях, поцупив у хлів. І скільки потім сільські рибалки не просили на вудлища, всім відмовляв: хай лежить, пригодиться. Падає в садку садовина, гниє у

траві, винний дух од неї на весь куток; розливається, а нікому і яблука не дасть, хоча б покуштувати. Визбирає, обріже гниль і посушить тоненькі зелені кружалочки або на сік у ночвах передавить. Одне слово, скнара скнарою. Аж селянам дивитися на нього шкода: не доганяє чоловік. Чи про смерть забув. А воно ж гріх про смерть забувати. І ще диво: замолоду, поки людині всього треба, роздавав, що мав, на всі боки, а тепер, як нічого вже не треба, окрім сонця в затишку, тепла в хаті на старі кості та їжі не грубої на зморений шлунок — усе під себе підгрибає. У коморі висихають у плетеній корзині сотні яєць, стоять попід стінами мішки з сушеницею, поточені мишами, по весні з них метелики хмарою надвір летять. У хліві на бантинах шашіль точить нові дошки — п'ятидесятки, сороковки, тридцятки... По кутках діжки розсохлі, наповнені вщерть сосновими шишками, попелом, закам'янілим вапном та поживклою крейдою, що вже нікуди не годяться. Дрова обросли сірим грибком; хмиз, насічений хтозна й коли, злігся і спрів усередині; околот побитий мишвою... Тільки бамбукові аж нічого не сталося, бо рослина це нетутешня, то її ніщо й не займає, жоден шкідник.

— Діду, нащо вам все оте? — допитуються в старого молоді й пристаркуваті сусіди та заходжальники.

— А на те,— одказує Свирид. Або мовчить, як і не чує.

Він то знає, нащо воно йому. Хто-хто, а він — знає. Ночами, як не спиться старому, вертаються до нього коні-літа, і кожен рік цілий, мов день, бо злежався у пам'яті, і днів тих багато, ясних і чорних, щасливих і нещасливих. Ясні мовчать, світять далекими тихими зорями і, як і зорі, не гриють. А чорні страхають:

"Забув, як длубався весною в багнюці, коли ще й вода з грядки не зійшла, та шукав вимерзлу, сплюснуту в оладочок картоплину, щоб домішати з пригірщ кукурудзяного борошна та спекти на сухій сковороді маторжаника?.."

"Забув, як ходив у калошах, обмотаних рукавами од старої куфайки, що змерзлися за день, мов ті ковганки, й лещатами стискали ноги?.. "

І на ранок, прокинувшись та поснідавши куснем хліба а яблуком чи кухлем вишневого чаю, заходжувався Свирид коло господарства. А як робити було нічого, нишпорив у дворі, в садку або на шляху, мо', знайдеться щось годяще. Побачить у шпориші квасолину, виплутає з-поміж в'юнких стебелець і принесе у хату, у горщик з квасолею вкине; назорить усохлу гілочку на яблуні чи груші — дереться до неї по-старечому незграбно, щоб обломити,— і в хлів її, до дров.

І так щодня. Не живе, а полює. На очах у всього села, викликаючи в людей жалість, або сміх, або й слово глузливе. Свирид того як і не помічав, не те, що боявся!

"Засмієтесь на кутні!" — думав собі.

Боявся він єдиної родички своєї, племінниці Марфи, теж одинокої, підтоптаной вже молодиці. Прибіжить, було, принесе гарячих пампушок, меду базарного кухлик, а то й борщу в глечичку гарячого, і якщо він не встигне забачить її ще здалеку та позамикати свої арсенали, то так і пасе очима дядькове добро. "Щита, щита, бач, наче вона його наживала!" — думав люто і норовив хоч собою затулити двері до комори, хліва чи погребя. Та хіба ж затулиш, як вона вдає, що до хліва розігналась, а сама вже, дивись, у погріб шаснула.

"Як моцоклєт!" — обурювався Свирид.

В'їдливішого порівняння не знаходив, бо понад усе в житті ненавидів мотоцикли. Може, тому, що сусіда-тракторист ось уже десять років будив його вдосвіта своєю двоколісною машиною.

"Дир-р, дир-р!" — передражнявав Свирид, зачувши, що сусід заводить мотоцикла. Ще й услід йому, коли той від'їжджав ген від села і мотора вже не було чути, диркав та плювався.

Отож не ївся йому ні мед племінничин з пампушками, ні теплий хліб з борщем.

"Лашиться, дума, за ложку меду одписне на хазяйство швидше видурить. Жде, ма'ть, не діждеться, поки дядько ноги одкидає. Ну, та пожди, пожди... "

Йому й на думку не спадало, що Марфі болить на нього дивитися, старого, виснаженого роботою, сухоїжею та безсонням од думок, як би то примножити своє добро; що порається вона у його схованках тільки задля того, щоб урятувати хоч те, що можна, бо все ж переведеться, ні з чого буде дядькові і юшки зварити взимку: погниє од старої торішньої картоплі молода, насипана зверху, струхлявіє от старої нова сушениця садкова...

"Ач, перемацує! — бубонів Свирид.— Мацай, мацай!... Ще не скоро буде солодко! Ще мій ворон не скоро прокряче... "

Не вмирать Свирид порішив доти, доки космонавти не знайдуть ще однієї землі з людьми і доки він не дізнається, яке там життя: є там правителі чи немає, вірять ті люди в Бога чи ні, а якщо вірять, то в котрого — отця, сина чи святого духа. Головне ж, як там будують хати: так, як у нас, чи, може", не так? У нас, приміром, вікна в стінах, а в них, мо', в стелі хтозна.

Буває, ідо хтось мимо Свиридового двору, підпивши,— а є й тверезі та дурні,— уздріне старого за якоюсь роботою, та:

— Старіємо, діду?

— Вже ж не молодіємо,— Свирид на те.

— А не страшно вмирати, діду?

— Не знаю. Як умиратиму, приходь, скажу.

— Отак ні разу про смерть і не думали?

— Нащо про неї думать? Прийде — обізветься.

— А куди вам, діду, хочеться втрапити — у рай чи в пекло?

— Куди пошлють.

— Хіба, діду, й там начальство є?

— А я'! — вже весело каже Свирид, бо таки чує ще снагу в тілі, чом не пожартувати.— Без начальства нильзя! Коли ж від села до району пустили автобус і селяни, кому було з чим, взяли моду їздити в містечко на базар, зажив Свирид, як ніколи досі. Набере два кошики яєць, одвезе — гроші, заріже двох-трьох півників, продасть — гроші, збуде мішок сушениці — гроші.

Тричі на тиждень базар. І три дні ті для Свирида — свято.

Спершу не дуже-то в нього купували. Стоїть обшарпаний дідок, картуз хіба що курці на сідало згодився б, такий дохлий, куфайка блищить, чоботи, штани — страм один. Того й обминали. Дотумкав тоді Свирид, що покупець не просто людина з грішми, а продавець не просто людина з товаром, бо чого ж у тих, хто краще вдягнений, охочіше й купують. То справився, не вирізниш у ряду з-поміж інших: куфайка новісінька, цупко тримається на прострочинах, чоботи солдатські з вивернутими передками, картуз сукняний, приємно важкенький... О!

Зразу діло закрутилося колесом. Не мине й півгодини, дивись, розмели усе, що привіз. Таке, хоч другу ходку роби!

За літо навчився й торгувати. Припрошував покупця не хвацькими вигуками: "Кому ще, найдешевше оддаю, ану підходьте!" — а ласкою і правдою:

"Ось крашанки. Одна в одну. Карбованець за десяток". "Ось кружалки на узвар. Антонівські. Як сонце. Карбованець за купку".

"Ось півень. На совість годований. Шість прошу..."

І то була чиста правда: крашанки одна в одну, кружалки справді з антонівки і справді як сонце, півень годований таки на совість.

Продавав Свирид не все, що мав приробленого. Ні. Знав-бо, що гроші не завжди в ходу — що схотів, те за них і придбав. Гроші часом не більш як папірці, що тільки хрускотять. Було таке. Тому завів собі в коморі найпотаємніший сховок — зладнав засік з лядою під замок і держав у ньому: три центнери пшениці, лантух обім'ятої кукурудзи, кілька горщиків квасолі, торбу сушених ягід — словом, те, що довго зберігається.

І зажив старий міцно, впевнено, як маленька, проте сильна держава: голими руками не візьмеш. Інколи навіть ловив себе на думці, що йому хочеться чорного дня або хоча б його тіні. Отоді він сказав би своїм кепкувальникам: "А що!" Схаменувшись, одначе, гнав цю думку геть, соромився її, покашлював, хмурився, сердитий на самого себе, й казав уголос: "Хай живуть люди, чого ж". І знову поважав себе, як раніше.

А вечори які любі та милі настали Свиридові! Раніш було сиди нудьгуй, жди, поки той сон старечий пізній нагодиться, слухай, як миші торощать по закутках надбане щоденною працею. Бо кіт розледачів, тільки спить та парубкує ночами, стерво... Як людина.

Поки є в неї і перес — розкошує, ледарює; немає — скиглить. А вже ж порода!..

Тепер не те. Тепер затопить у грубці вечерю зварити (адже щоб кошики до автобуса піряти, сили треба, а щоб сила була, їсти добре), сяде, святковий, на стільчику, супроти дверей і розрівнює долонею гроші на коліні. Тоді складе їх у стосик і нагнітить чимось важкеньким: хай злежуються, бо рівні гроші і в руки приємніше брати...

З дрібними клопоту більше: частину на здачу лишити треба, частину обміняти в лавці на паперові. То поподзвонить ними, доки дасть лад.

Коли виручку перелічено, Свирид розкладав її між сторінками Євангелія так, щоб знати потім, де яка валюта лежить: десятки — в розділ "Од Матфея", п'ятірки — "Од Луки", троячки — "Од Іоанна", карбованці — "Од Петра". Далі ховав книжку на комин, прикидав усяким ганчір'ям і чхав так, наче батогом ляскав, бо душила його пилюка, якою те ганчір'я обросло. Одічхавшись, злавив з печі, ходив по хаті від дверей до ікони в кутку, почорнілої Варвари-великомучениці, сюди-туди, гуп-гуп новими чобітьми. І під заохочувальний стукіт підборів тягло його помарширувати, згадувалася служба в солдатах та пісні, співані у походах, не теперішні, а тодішні; то, дивись, і заспіває, хоч і хрипкувато, зате по-молодецьки, рубаючи слова на шматки, під кожен крок:

Всі вим-пе-ли в'ють-ся і це-ні гремлять, Послед-ній парад нступа-га-єт, Вра-іу не здайоц-ца наш гор-дий "Варг", Поща-ди ніхто не жела-га-єт...

Тоді враз зупиниться посеред хати, мовби наткнувшись на невидиму стіну, скаже: "Тьху! Як здурів!.." — і вкладається спати на тверде дерев'яне ліжко, що вміє рипіти на всі голоси.

За два роки базарування, влітку, а як теплий день випаде, то і взимку, набралось у Свирида грошей стільки, що Євангеліє вже й не

стулялося, і він, повагавшись, одніс їх на пошту. Вагався довго, бо ніколи й нічого ще не зберігав у чужих руках, незвично якось і боязко трохи: бува не оддадуть! Скажуть, де, діду, гроші взяв? І не оддадуть. Коли ж довідався од людей, що держава не тільки зберігав трудову копійку, а ще й проценти платить, одніс. Подати, щоправда, не зразу подав, а спитався у Сашка-поштаря, молодого ще покvapливoгo хлопця в окулярах, що як говорив, ковтав по півслова:

— А скільки це, Сашко, за рік процентів набіжить, як я тобі шістсот сорок два карбованці здам?

Поштар ухопив ручку, застрочив на папірці якісь цифри, шепотів, креслив, аж із пера дрібні крапельки чорнила чвиркали, тоді сказав:

— Де'тнадця' 'бованців 'ядесят коп, ді'у.

— Ти не спіши,— урезонив його Свирид.— Це тобі не конверти, а гроші.

— Де-ят-надцять...— по складах повторив Сашко.

Свирид вдоволено прокашлявся і витяг гроші, загорнуті в хусточку й зав'язані.

— Перещитай. І виписуй книжечку, хай лежать у тебе.

Дома роздивився книжечку як слід: погортав, слинячи палець, подивився листочки на світло. Нічого, хвильки якісь намальовано синенькі. Тільки тонка дуже. І зітхнув: з грішми було краще, веселіше. А це таке, книжечка і все.

Якось узимку, коли взялося на відлигу — ляпотить щодня, тумани,— стало Свиридові важко дихати. Так важко, що повітря, здається, тільки

до горлянки доходить, а далі ні. "Може, оце й вона?" — подумав Свирид і переказав сусідами, щоб покликали Марфу.

Прибігла. Перелякана, очі лихоманно горять. Що, як, чого вам, дядьку? Може, купити чогось, лікаршу викликать?

Не треба. Хіба лікарша Бог? Пора, видно, то й бере. Ач як зраділа! Лікаршу...

— Піди перепиши книжку на себе, — сказав твердо. — Отам на комині. В Євангелії... Поховаєш, як годиться.

І ледь не розплакався.

— Та щоб поминала, гляди. Там є за що.

Марфа плакала. А він лежав, склавши руки на грудях, і урочисто дивився в стелю.

— Хреста залізного не став. З труб роблені, порожні всередині, аж гудуть. Купиш дубка. Попа не треба. Нема зараз путніх попів. Музики теж не треба. Півча хай співає...

Відлига стояла довго. Марфа щодня сиділа при дядькові — одпросилася з роботи, а настали морози, Свирид підвівся. Як не було нічого. То знову покликав Марфу.

— Принеси книжечку. Підемо завтра перепишемо назад. Видно, ще мені не пора...

І так щозими, щоосені: то зляже Свирид, то встане, то Марфі книжку перепише, то назад одписує.

"Серце у вас, дідусю, комсомольське,— сказала якось лікарша, молоденька й весела. Сама прийшла, прочувши про дідову недугу.— Тільки їсти треба краще".

А це вже і влітку не завжди добре старому. Надто ж як задощить.

А жаль. Проценти на книжці ростуть, як гриби навколо пенька. Вже до тисячі добирається.

Коли хвороба попускає, Свирид виходить за двір, сидить під тином на лавочці, хиткій, підтрухлій у землі. Здалеку його й не помітно: тин сірий і Свирид сірий. Тільки борідка біліє. По ній і впізнають старого. І вітаються, вважай, до неї.

Сидить і дивиться на шлях, недавно заасфальтований, гамірний — машина за машиною, сюди-туди. Куди вони їдуть? Що везуть? Ага, оно таке, ніби ящички повезли новенькі.

"От якби впав хоч один,— думає Свирид.— Ловкі ящички".

А то і не ящички зовсім. То промкомбінатівська машина вату в район повезла людям на одіж...

Прийшов якось до Свирида завклубом Семен, рудий довготелесий парубійко. Завів балачку про се, про те. Тоді:

— Чи немає у вас, Свидире Леонтійовичу, чогось такого, щоб у народний музей його? Вишитої сорочки, бриля, шапки старовинної або крайки.

— Цього нема,— одказав Свирид.— Косу візьми, як хоч, у хліві висить, наклепана, ганчіркою промащеною обмотана...

— Коса в нас уже в,— зітхнув Семен.

— Тоді паняй далі, — буркнув Свирид. І засовався на лавочці, шукаючи плечима сонця.

Так і не обізвався більш.